

Baruch Kimmerling *The Invention and Decline of Israeliness: State, Society and the Military*

Berkeley: University of California Press. 2001. 268 pages.

ספר זה, הכתוב בשפה יידישית ונעדרת ז'רגון סוציולוגי כבד, עוסק בתופעת התגבשותם של בסיסי זהות וזיכרון קולקטיביים בישראל ובשינויים שחלו בהם: מבסיס זהות קולקטיבי הומוגני דומיננטי ("כור-היתוך ציוני") להטרונגיות בבסיסי זהות קולקטיביים ("ריבוי תרבויות ללא רב-תרבותיות"). השאלות שהניעו את הכותב הן: מהו הרקע ההיסטורי של תופעה זו? כיצד ומדוע היא התרחשה? ומהן ההשלכות של תהליכים אלה על ישראל? מטרת הספר היא "לספק קליידוסקופ ותמונה רב-שכבתית של המדינה הישראלית והחברה הישראלית על-ידי שילוב של הוכחות היסטוריות, ניתוח סוציולוגי ופרדיגמות תרבותיות".

שיטת המחקר וההוכחה שבחר המחבר משלבת בין ניתוח תוכן של ספרות אקדמית משנית לבין הצגה של שתי טבלות כמותיות המבוססות על פרסומים קודמים של המחבר: טבלה המצביעה על הקשר בין שיעור האוכלוסייה היהודית לבין הבעלות על קרקע בפלשתינה בשנים 1880–1947, וטבלה המצביעה על פיזור הזהויות הדתיות בקרב האוכלוסייה היהודית בישראל.¹ נוסף על כך המחבר מקדיש חלק מרכזי מניתוח תהליכי השינוי למדינת-הלאום הישראלית החזקה ולטוכניה.²

מקריאת הספר עולה הרושם כי המחבר בחר בלאומיות מתודולוגית – במדינה כיחידת-הניתוח החברתית הבסיסית וכספק הראשי של נתונים חברתיים, תוך עיוורון למחירי ה-*state-centrism* כחלק מהחינוך המסורתי במדעי החברה. לפי חינוך מסורתי זה קיימת הנחת-עבודה סמויה המניחה חפיפה בין זהות חברתית קולקטיבית לזהות לאומית-מדינתית (Sklair, 2002). הנחת-עבודה זו עלולה להוביל להחמצת הסברים חלופיים לצמיחה של בסיסי זהות קולקטיביים מקומיים: הסברים על בסיס גלוקלי (רם, 1999), כגון צמיחה של זהויות קולקטיביות קוסמופוליטיות סביב שית זכויות אדם (Sklair, 2002) או צמיחת זהות פרופסיונלית כלכלית על-לאומית (רם, 1999); והתגבשותן של זהויות מקומיות שמצליבות בין כמה בסיסי זהות, למשל, מזרחים חילוניים (חבר, שנהב ומוצפי-האלר, 2002).

המחבר מתמקד בבסיסי זהות קולקטיביים ומפרשם כמייצגים מגמות מקבילות וסותרות בחברה הישראלית: "מיליטריזם" ו"אתנו-לאומיות" אל מול "חברה אזרחית". יש סוציולוגים ביקורתיים אחרים שפירשו מגמות אלה כמשלימות ומחזקות זו את זו (רם, 1999).

למרות פגמים אלה, הספר הינו מסמך סוציולוגי חשוב ומחדש. החידוש ביחס לשלוש המגמות הנ"ל אינו רק תוכני, אלא מקביל בשני הקשרים להוצאתו לאור של הספר:

- 1 המחבר אינו מרחיב ביחס לבסיסי הנתונים, אלא רק מאזכר מחקרים קודמים שלו.
- 2 מילות-הקוד השכיחות ביותר בספר הן: מדינת-ישראל, ציונות, פוסט-ציונות, נורמליזציה, זיכרון קולקטיבי, אורתודוקסיה ואתיופים. המילה השכיחה ביותר היא מדינת-ישראל, המדינה אכן מופיעה כסוכן חברתי חשוב לאורך כל הספר.

ההקשר המקצועי-הפוליטי של שדה ייצור הידע המדעי של מדעי החברה בישראל, וההקשר המקצועי-הביוגרפי של המחקר.

ההקשר הראשון הוא השינוי שחולל תהליך השלום הישראלי-הפלשתיני בתחומי העניין של מדעני החברה בישראל, והתרחבות קהל הקוראים הלא-ישראלי הפוטנציאלי של מחקרים אלה מקרב אלה שאינם משתייכים למדעי החברה. סמוך לתהליך השלום ובעקבותיו התרחב העניין של הוצאות-לאור מדעיות בשאלת היתכנותן של חברה אורחית וזהות אורחית בישראל ובהפצה תרבותית של ידע זה לעולם המערבי. כך, בחמש השנים האחרונות פרסמו הוצאות מכובדות מגוון רחב של ספרים בעברית ובאנגלית שכתבו מדעני חברה ישראלים על "ישראליות" ו"חברה אורחית" (<http://www.amazon.com>).
 באשר להקשר השני, ספר זה, שיצא לאור במסגרת סדרה ללימודי היהדות,³ הינו במידה רבה סיכום של מפעל חיי המחקר של המחקר של המחקר,⁴ מהאבות המייסדים והאחוסליים⁵ (אשכנזי, חילוני, מעמד בינוני-גבוה, פרופסור במוסד יוקרתי להשכלה גבוהה) של הסוציולוגיה הביקורתית בישראל – פרופ' ברוך קימרלינג⁶ (רם, 1993).
 המחקר פותח את הספר בהצהרה על מחויבותו לכתיבה ובריאות כחלק מהזהות המקצועית שלו:

I am a sociologist of politics in the wider sense of the term, interested in both the institutional and cultural dynamics of the political foundations of social life, in its **historical** backgrounds, and consider myself as acting mainly within the **Weberian** tradition. The original foci of my research and theoretical, as well intellectual, interests were mainly on the impact of the Jewish-Arab (and Israeli-Palestinian) conflict on the Israeli society, and later on the development of the Palestinian collective consciousness and emerging nationalism... (Kimmerling, 2003; my emphasis – D.R.)

כחלק מנקודת-המבט הווריאנטית, המחקר מרחיב ומעמיק את התזה שלו על עלייתה ונפילתה של שכבה חברתית ישראלית הגמונית – התואמת הישראלית של ה-WASPs – האחוסלים (קימרלינג, 2001). האחוסליות מתבטאת:

...בדרך כלל במעמד חברתי-כלכלי בינוני עד גבוה... האחוסלים בנו את החברה והמדינה הזו, ניצחו במלחמת 1948, עקרו במהלכה חלק ניכר מהערבים מתוך שטחי המדינה, קלטו כמות אדירה של מהגרים וגרסו אותם

3 הספר הינו חלק מסדרה המתעניינת בלימודי יהדות (Jewish Studies) שמטרתה "להעמיק את ההבנה וההערכה של העושר והמגוון שבחיי היהודים ובתרבותם" (תרגום של הכיתוב בדף הפותח את הספר), והוא מבוסס על ספרו הקודם והלא-אקדמי של קימרלינג (2001).

4 המחקר מרבה להפנות למחקרים ולספרים קודמים שלו.

5 "אחוסל" – ראשי-תבות של אשכנזי, חילוני וסוציאליסטי-לאומי.

6 מעניין שקימרלינג שהתבחן מדעית ביציאתו נגד הסוציולוגיה הממסדית וחיבוקה את "הבועה היהודית", מפרסם את ספרו דווקא תחת הכותרת של לימודי היהדות.

במגרסה תרבותית ופוליטית כדי לעשות אותם לעם חדש באמצעות מנגנוני כור ההיתוך. האחוסלים היו אדוניה הבלתי מעוררים של הארץ לפחות במשך שני העשורים הראשונים. (שם, ע' 11-12; ההדגשה שלי - ד' ר')

אך למרות ההצהרות על מחויבות ובריאות ועל עניין בסוציולוגיה היסטורית, ועל-אף מיקוד ההגדרה האחוסלית במעמד חברתי-כלכלי, חלק ניכר מהספר מוקדש ל"מלחמות-תרבות", תוך דילוגים בין "העבר הסוציולוגי" (1870-1977), שמתאפיין בעליית ההגמוניה האחוסלית, לבין "ההווה הסוציולוגי" (1977-2001), המתאפיין בירידת ההגמוניה האחוסלית וב"מאבקים בין תרבויות שונות על הגדרות זהות הקבוצית הישראלית".

העניין הסוציולוגי העכשווי בתופעת ההגמוניה האחוסלית מוסבר בשני תהליכים חברתיים מקבילים וסותרים: האחוסלים מאבדים בהדרגה מכוחם הסמלי והפוליטי, אך יחד עם זה הם "נותרו עדיין הנקודה הארכימדית שמולה מתגבשים שאר התרבויות, הקבוצות והכוחות במדינה". מדובר בשישה בסיסי זהות קולקטיביים חדשים: דתיים לאומיים, מזרחים מסורתיים, חרדים, פלשתינים ישראלים, מהגרים מברית-המועצות לשעבר ואתיופים. קבוצות-זהות אלה (שקימרינג מכנה אותן, במינוח סוציולוגי ארכאי מעט, "תרבויות" ו"תרבויות-נגד") מנסות לצבור עוצמה על-חשבון הקבוצות המתחרות, ומתקיים ביניהן מאבק על השאלה מי מהן הכי מופלית לרעה כבסיס לתביעות להכרה מדינתית בהעדפתן לטובה. אך כאשר קימרינג מתאר את המירוץ לתואר "הקבוצה הכי מופלה", הוא מתעלם מהשילוב בין "מתכוני" זהות. בכתיבתו אין ניסיון להתחקות אחר חיתוכים בין הקבוצות, קואליציות יצירתיות ביניהן או זרעים חדשים של בסיסי זהות: אין ארגונים פמיניסטיים, אין "קהילה הומו-לסבית", אין זהות קוסמופוליטית תל-אביבית, אין קבוצה של מזרחים חילוניים. לידו של קימרינג, מזרחיות לא-מסורתית אינה בסיס זהות ישראלי עכשווי.⁷

את הספר ניתן לחלק לשלושה חלקים. הספר נפתח בניסיון לאתר את מקורות הזהות והזיכרון הקולקטיביים הישראליים. כלי השחזור שנבחר הוא תיאור היסטוריוגרפי חלקי של התנועות הלאומיות בפלשתינה עד להקמת מדינת-ישראל, מתוך הבנה "כי האחד הוא המשלים של האחר". אך למרות ההשלמה של הנרטיב הפלשתיני את הנרטיב הציוני, התיאור בפרק מתמקד בהיסטוריוגרפיה הציונית על-חשבון ההיסטוריוגרפיה הפלשתינית. בשלושת הפרקים הראשונים קימרינג עוסק במקורות המיתולוגיה הציונית הלאומית, בקימום המדינה הציונית ובהתעצבותו של מודל כור-ההיתוך כחלק משליטה הגמונית אשכנזית-חילונית (הסיפור על ההגמוניה האחוסלית והמצאת הישראליות). פרקים מבואיים אלה מכוונים לקהל קוראים משכיל, אנגלו-סכסי ו"זר" לתופעת הישראליות, שמעוניין להכיר את לקסיקון המיתוסים הישראלי במאה השנים האחרונות. כקוראת ישראלית התקשיתי לקרוא שני פרקים אלה, בשל עמידות שפיתחתי בתגובה על עיסוק-

7 במקום אחר טען קימרינג כי "תופעת המזרחיות וההתמזרחות החילונית תהיה כקצף על פני הגלים, והיא תיבלע בתוך אוקיינוס המעמד הבינוני בישראל, אף שתוסיף לקצוף מדי פעם, בעיקר בעיתות סערה" (קימרינג, 1999, ע' 433).

היתר במיתוסים המגייסים הישראליים. על־כן נראה לי כי קוראים ישראליים יעדיפו להתחיל את הספר עם הסיפור על שקיעת הישראליות בפרק השלישי. עם זה ייתכן שקוראים "זרים" ימצאו עניין רב בפרקים אלה.

בפרק השלישי, לאחר דיון במקורות ה"ישוביים" של האחוסליות ובהצלחת הפרויקט הלאומי הציוני, המחבר דן בכרסום שחל בהגמוניה התרבותית בעקבות כיבוש השטחים במלחמת 1967 ועלייתה של תנועת "גוש אמונים".

בשני הפרקים העוקבים (פרקים 4 ו-5) קימרלינג מצליח לייצר ניתוח סוציולוגי מבריק על זרעי הצמיחה של ריבוי התרבויות בישראל לנוכח עלייתם של שישה מתכוני זהות חדשים. את זרעי השינוי החברתי העמוק המחבר מזהה במהפכה הצינית־הדתית והצלחתה הפוליטית־התרבותית. גם העיסוק בהגעתם של מהגרים חדשים מברית־המועצות־לשעבר ומאתיופיה, כחלק מאפשרות קיומה של חברה אורחית בישראל, מעניינים במיוחד ומוסיפים על הספרות הסוציולוגית הקיימת בנושא.

בשני הפרקים האחרונים (פרקים 6 ו-7) קימרלינג מצליח להצביע על מורכבותה של שאלת היתכנותה של רב־תרבותיות בישראל. פרקים אלה מסרטטים שני תהליכים מקבילים הסותרים את שקיעת האחוסליות ומונעים את צמיחתה של חברה אורחית בישראל: שרירותם של שני קודים ישראליים מסורתיים – הקוד התרבותי המיליטריסטי והקוד הדתי־הלאומי. פרק 7 מחדד את הניתוח ומדגים כיצד קודים ישנים אלה חדרו ללב התרבות הפוליטית הישראלית, כך שעשיית מלחמה אינה רק אתוס לאומי, אלא מתפקדת גם כקוד המקשר של ריבוי הקולות הישראלי. משום כך תהליך השלום מעוכל אל תוך הקוד המכונן הזה ומוגדר ביחס לשיחים מיליטריסטיים ואתנו־לאומיים אלה.

התרומה המרכזית של הספר היא הבלטת שני מובנים של אי־שוויון בישראל מעבר לאי־שוויון הכלכלי: אי־שוויון לאומי, הנובע מהיותה של ישראל חברה מהגרים המתקשה להיפרד ממקורותיה הדתיים של הלאומיות הישראלית; ואי־שוויון תרבותי, המתבטא בריבוי תרבויות ללא רב־תרבותיות, קרי, ללא הכרה בלגיטימיות של השונות התרבותיות ובצרכים הנובעים מכך. יחד עם זה, מכיוון שתופעת האחוסליות מוגדרת על בסיס המבנה הכלכלי־הריבוני, העדר התייחסות להסברים כלכליים־ריבוניים מעלים דיון על קשר אפשרי בין הפרטת הזהות הקולקטיבית הישראלית (ריבוי תרבויות ללא רב־תרבותיות) לבין התחזקות הפרקטיקות והשיחים של הקפיטליזם הגלובלי בישראל (רם, 1999; שלו, 1999).⁸

8 בהקשר זה ניתן לדון, בין היתר, בתופעות הקשורות להפרטת מדינת־הרווחה הישראלית: הפרטת המגזר הציבורי, תוכנית החשיפה והליברליזציה של מומחים לכלכלה מדינית באוצר; כניסת תאגידים רב־לאומיים לישראל; כרסום בחקיקה של המונופול הייצוגי של ההסתדרות הישנה־החדשה; התרחבות המסחר ככוח־אדם בישראל והיווצרות מעמד של עובדים זמניים המועסקים באופן קבוע באמצעות מכרום; עלייה בשיעורי הצריכה הפרטית של מותגים זרים; הרפורמה המבנית בשוק ההון; הרפורמה בשוק התקשורת הישראלי.

מקורות

- חבר, חנן, שנהב, יהודה ומוצפי-האלר, פנינה (2002). המזרחים בישראל. ירושלים: הוצאת הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר.
- קימרלינג, ברוך (1999). הממזרחים, הממוזרחים והמתמזרחים - הרהורים בעקבות קריאת מאמרה של עזיזה כוזם. סוציולוגיה ישראלית, א(2), 429-433.
- קימרלינג, ברוך (2001). קץ שלטון האחוסלים. הישראלים - הסדרה. הוצאת כתר.
- קימרלינג, ברוך (2003). אתר הבית, האוניברסיטה העברית: <http://sociology.huji.ac.il/kimmerling.html>
- רם, אורי (1993). החברה ומדעי החברה: סוציולוגיה ממסדית וסוציולוגיה ביקורתית בישראל. בתוך: א' רם (עורך), החברה הישראלית - היבטים ביקורתיים. הוצאת ברירות.
- רם, אורי (1999). בין הנשק והמשק: הפוסטציונות הליברלית בעידן העולמקומי. בתוך: אתנוקרטיה ועולמקומיות: גישות חדשות לחקר החברה והמרחב בישראל (נייר-עבודה מס' 12). אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- שלו, מיכאל (1999). האם הגלובליזציה והליברליזציה נירמלו את הכלכלה המדינית של ישראל? <http://lomda.mscc.huji.ac.il/~method/Papers/LibHebrew.htm>
- Sklair, Leslie (2002). *Globalization - Capitalism and its alternatives*. Oxford University Press.

דפנה רובינשטיין
אוניברסיטת תל-אביב